

**PSYCHOLOGICAL AND SOCIOLOGICAL CHARACTERISTICS OF
PERSONAL NAMES AND THE PROCESS OF HISTORICAL
DEVELOPMENT OF ENGLISH AND UZBEK ANTHROPONYMS**

Amanullayeva Kamola Muminovna

PhD, Acting Professor of the Samarkand Branch of ISFT Institute

miskamolka@yahoo.com

Abduaxatova Sitora Jurabekovna

Master's student in Foreign Language and Literature

at the Samarkand Branch of ISFT Institute

abduakhatovasitora@gmail.com

**SHAXS ISMLARNING PSIXOLOGIK-SOTSIOLOGIK TAVSIFI VA
INGLIZ O'ZBEK ANTROPONIMLARINING TARIXIY**

RIVOJLANISH JARAYONI

Amanullayeva Kamola Muminovna

ISFT instituti Samarqand filiali PhD., professor v.b.

miskamolka@yahoo.com

Abduaxatova Sitora Jo'rabekovna

ISFT instituti Samarqand filiali Xorijiy til va adabiyoti magistranti

abduakhatovasitora@gmail.com

**ПСИХОЛОГО-СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА
ЛИЧНЫХ ИМЁН И ПРОЦЕСС ИСТОРИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ
АНГЛИЙСКИХ И УЗБЕКСКИХ АНТРОПОНИМОВ**

Амануллаева Камола Муминовна

PhD, и.о. профессора. института ISFT Самаркандский филиал

miskamolka@yahoo.com

Абдухатова Ситора Журабековна

Магистрант направления «Иностранный язык и литература»

Самаркандского филиала института ISFT

abduakhatovasitora@gmail.com

Abstract: This article is devoted to the study of the historical development stages of anthroponyms in the English and Uzbek languages, as well as the sociolinguistic and psychological aspects of personal names. Anthroponyms, being an integral part of linguistics, serve as an important source reflecting the socio-cultural and historical identity of society. The study provides a detailed analysis of the role of names in personality formation and social status of an individual, as well as the key factors that influenced the Uzbek and English anthroponymic systems during various historical periods.

Keywords: anthroponymics, personal names, onomastics, psychological factor, sociological factor, English anthroponyms, Uzbek anthroponyms.

Annotatsiya: Ushbu maqola ingliz va o'zbek tillaridagi antroponimlarning tarixiy taraqqiyot bosqichlari hamda kishi ismlarining sotsiolingvistik va psixologik jihatlarini tadqiq etishga bag'ishlangan. Tilshunoslikning ajralmas qismi bo'lgan antroponimlar jamiyatning ijtimoiy-madaniy va tarixiy qiyofasini ko'rsatib beruvchi muhim manbadir. Tadqiqot jarayonida ismlarning inson shaxsiyati shakllanishi va ijtimoiy mavqeyidagi ahamiyati, shuningdek, turli davrlarda o'zbek hamda ingliz antroponimik tizimiga ta'sir ko'rsatgan yetakchi omillar atroflicha tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: antroponimika, shaxs ismlari, onomastika, psixologik omil, sotsiologik omil, ingliz antroponimlari, o'zbek antroponimlari.

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию исторических этапов развития антропонимов в английском и узбекском языках, а также социолингвистических и психологических аспектов личных имён. Антропонимы, являясь неотъемлемой частью языкознания, служат важным источником, отражающим социально-культурный и исторический облик общества. В ходе исследования подробно анализируются роль имён в формировании личности и социальном статусе человека, а также ключевые факторы, оказавшие влияние на

узбекскую и английскую антропонимические системы в различные исторические периоды.

Ключевые слова: *антропонимика, личные имена, ономастика, психологический фактор, социологический фактор, английские антропонимы, узбекские антропонимы.*

KIRISH

Koinotdagi har bir unsur vujudga kelganidan buyon to'xtovsiz harakat va evolyutsiya jarayonini boshdan kechirmoqda. Ushbu qonuniyat o'zbek tili taraqqiyotida ham yaqqol namoyon bo'lib, buni tilimizning qadimiy hamda boy o'tmishidan darak beruvchi manbalar orqali kuzatish mumkin. Tarixiy ma'lumotlarga ko'ra, umumiy yozma merosimizning ildizlari miloddan avvalgi asrlarga borib taqaladi. Mahmud Qoshg'ariy, Zamaxshariy va Alisher Navoiy kabi buyuk tilshunos hamda mutafakkirlar ona tilimiz ravnaqiga ulkan hissa qo'shganlar. [1],[2]. Jamiyatdagi har qanday soha kabi, ijtimoiy hodisa sanalgan til ham oddiylikdan murakkablikka qarab doimiy ravishda rivojlanib boradi. Shu sababli, lisoniy muammolar har bir davrning talab va mezonlaridan kelib chiqqan holda tadqiq etib kelingan. Bugungi kunga qadar o'zbek tili turli yo'nalishlar kesimida keng o'rganildi va tahlil qilindi. [12]. Olimlar tomonidan aniqlangan lisoniy qonuniyatlar esa tilimizda hamda boy badiiy adabiyotimizda o'zining amaliy ifodasini topdi.

Shaxs Ismlarining Psixologik va Sotsiologik Tavsifi. Antroponimlar shunchaki insonni boshqalardan ajratib turuvchi lisoniy belgi emas, balki uning ichki dunyosi va ijtimoiy muhitini belgilovchi murakkab hodisadir. [3] Psixologiyada «ism determinizmi» tushunchasi mavjud bo'lib, u insonning o'z ismini qanday qabul qilishi va bu ism uning xarakteriga qanchalik ta'sir ko'rsatishini o'rganadi. [7] Ism insonda o'z-o'ziga bo'lgan ishonch, emotsional barqarorlik va o'zlikni anglash tuyg'ularini shakllantiradi. Yoqimli va

jarangdor ismlar egasida ijobiy psixologik fon yaratsa, eskirgan yoki salbiy ma'noli ismlar insonda ichki diskomfortni keltirib chiqarishi mumkin. [10]

Inson ismi shunchaki jamiyatda uni chaqirish uchun qo'yiladigan lisoniy belgi yoki «etiketka» emas. U - inson o'zligining asosi va uning psixologik dunyosini shakllantiruvchi eng birinchi omildir. [7].

Ingliz Antroponimlarining Tarixiy Rivojlanish Bosqichlari

Ingliz tili ismlar tizimi (antroponimiyasi) uzoq va murakkab tarixiy yo'lni bosib o'tgan bo'lib, uni shartli ravishda quyidagi davrlarga bo'lish mumkin: Anglo-sakson davri: German tillariga xos bo'lgan ikki asosli ismlar (masalan, Edward – «boylik himoyachisi», Alfred – «elflar maslahatchisi») ustunlik qilgan. Anglo-sakson ismlarining eng xarakterli xususiyati ularning ikki bo'lakdan (ildizdan) tashkil topganligidir. Bu shunchaki ism emas, balki bolaga bildirilgan niyat, unga berilgan ota-onaning oq fotihasi yoki ramziy tumor vazifasini o'tagan. [6] Aethelred = Aethel (aslzoda/olijanob) + Raed (maslahat) \rightarrow «Olijanob maslahatchi». Godwin = God (Xudo/yaxshilik) + Wine (do'st) \rightarrow «Xudoning do'sti». Mildred = Milde (muloyim/g'amxo'r) + Thryth (kuch) \rightarrow «Muloyim kuch». Norman istilosi (1066-yil): Bu davrda ingliz jamiyatiga fransuz-norman ismlari kirib keldi va eski ingliz ismlarini siqib chiqardi (masalan, William, Robert, Richard).

Xristianlikning kuchayishi va Bibliya davri: Muqaddas kitobga oid ismlar ommalashdi (John, Mary, David, Peter). Bu ikki bosqich ingliz tili antroponimiyasida (ismlar tizimida) sodir bo'lgan eng keskin burilishlar va tildagi lingvistik inqiloblarni ko'rsatib beradi. Aynan mana shu davrlarda qadimgi anglo-sakson (milliy german) ismlari ommaviy ravishda iste'moldan chiqib ketgan va bugungi kunda biz bilgan «klassik» ingliz ismlari shakllangan [4]. Bu jarayon xuddi XX asrda sovet tuzumi davrida o'zbek ismlar tizimiga ruschadan o'tgan ismlarning yoki familiya yasashda -ov/-ev

qo'shimchalarining majburiy kirib kelishiga o'xshaydi. Ya'ni, siyosiy hukmronlik til va ism qo'yish tizimini to'liq o'zgartiradi.

Zamonaviy davr: Bugungi kunda ingliz antroponimiyasida globallashuv, pop-madaniyat va ismlarni qisqartirib qo'llash (shakl o'zgarishi) yetakchi o'rin tutadi [9]. Bugungi zamonaviy davr ingliz antroponimik tizimidagi uchinchi eng katta evrilish bosqichidir. Agar o'tmishda ismlarni asosan siyosat (normanlar) va din (cherkov) belgilagan bo'lsa, hozirgi kunda ismlar mutlaqo erkin, individual va ommaviy axborot vositalari ta'sirida shakllanmoqda [10].

Pop-madaniyat va Media ta'siri (Media-induced anthroponyms). Hozirgi kunda ota-onalar bolalariga ism tanlashda avliyolar yoki qirollarga emas, balki mashhur kinoqahramonlar, aktyorlar, musiqachilar va sportchilarga taqlid qilmoqdalar [10]. Misol: «Taxtlar o'yini» (Game of Thrones) seriali chiqqandan keyin Buyuk Britaniyada minglab qizlarga Khaleesi yoki Arya ismlari qo'yildi [9]. Shuningdek, mashhur xonanda Rihanna yoki futbolchi David Beckham kabi shaxslar ham ismlar ommaviyligiga bevosita ta'sir o'tkazadi.

O'zbek Antroponimlarining Tarixiy Taraqqiyoti

O'zbek xalqi ismlar tizimi o'zining qadimiy qatlamlari va rang-barangligi bilan ajralib turadi: Turkiy (qadimiy) qatlam: Islomgacha bo'lgan davrda tabiat, hayvonlar, kuch-qudrat bilan bog'liq ismlar qo'llanilgan (masalan, Temur, Bo'ri, Arslon, Alp, To'lqin). Qadimiy turkiy ismlar shunchaki tasodifiy tanlanmagan, ularning ortida kuchli totemistik (hayvonlarga sig'inish) va animistik (tabiat kuchlariga ishonish) dunyoqarash yotgan [2].

Totemistik ismlar (Hayvonlar kulti)¹: Qadimgi turklar bo'ri, arslon, qoplon kabi yirtqich hayvonlarni o'zlarining ajdodlari yoki himoyachilari deb bilishgan. Bolaga Bo'ri (Buri), Arslon, Qoplon, Lochin kabi ismlarni qo'yish

¹ Hayvonlar kulti - hayvonlarni muqaddas, sirli yoki ilohiy kuchga ega deb hisoblash, ularga sig'inish yoki alohida e'tiqod bilan qarash.

orqali o'sha hayvonning kuchi, botirligi va xususiyatlari bolaga o'tishiga ishonishgan [12]. Kuch-qudrat va Metallurgiya bilan bog'liq ismlar: Ko'chmanchi va jangovar hayot tarzi, temirchilik madaniyati ismlarda ham aks etgan. Temur (Tengiz/Temir), shuningdek, Po'lat, To'qmoq, Qilich kabi ismlar bolaning irodasi mustahkam, jismonan baquvvat bo'lishi niyatida qo'yilgan [11].

Tabiat va Kosmologik hodisalar: Turklar ko'k tangriga va tabiat sirlariga sig'inishgan. Shu bois To'lqin, Yulduz, Oybek, Quyosh, Chaqmoq, Yomg'ir kabi tabiat hodisalari ism qilib tanlangan [1]. Ijtimoiy maqom va Unvonlar: Alp (boshliq, botir), Bek, Elshod, Tarxon kabi ismlar bolaning kelajakda el-yurt boshqaradigan aslzoda bo'lishini niyat qilib qo'yilgan. Islomiy (arabcha) qatlam: VIII asrdan boshlab islom dini kirib kelishi bilan arabcha ismlar tizimi asosiy o'ringa chiqdi (masalan, Muhammad, Abdullah, Fatima, Umar). Bu qatlam bugungi kunda ham o'zbek antroponimiyasining katta qismini tashkil etadi. Islomiy qatlarga mansub ismlar shunchaki diniy xarakterda bo'lib qolmay, o'ziga xos ma'no guruhlariga bo'linadi [2].

Teofor (Ilohiy) ismlar: Allohning ismlari va sifatlariga "Abd" (bando, qul) so'zini qo'shish orqali yasaladigan ismlar. Masalan: Abdullah (Allohning quli), Abdurahmon (Rahmonning quli), Abdulaziz (Azizning quli). Payg'ambar va Sahobalar ismlari: Islom tarixi va muqaddas shaxslariga nisbatan qo'yiladigan ismlar. Masalan: Muhammad (maqtovga loyiq), Umar (uzoq umr ko'ruvchi), Ali (oliy, yuksak), Fatima (ko'krakdan ajratilgan), Oysha (barhayot, yashovchi). Diniy-ijtimoiy tushunchalar: Islomiy qadriyatlarni ifodalovchi sifat va so'zlar. Masalan: Imon (ishonch), Islom (taslim bo'lish, tinchlik), Fazliddin (dinning fazli), Sardor (garchi forscha bo'lsa-da, shu tizimda faol qo'llanadi).

Sovet davri ta'siri: XX asrda ruschadan o'tgan yoki xalqaro ismlar, shuningdek, familiya va otasining ismini shakllantirishda -ov/-ev, -ovich/-evna qo'shimchalarining majburiy kirib kelishi kuzatildi [12]. Sovet hokimiyatiga

qadar o'zbeklarda ism-familiya tizimi erkin va milliy an'analarga asoslangan edi (masalan: Alisher Navoiy, Abdulla Qodiriy yoki otasining ismini qo'shib shoir Cho'lpon - Abdulhamid Sulaymon o'g'li shaklida). XX asrning 20-30-yillaridan boshlab esa: Majburiy andoza: Har bir fuqaroga rus tili qonuniyatlariga mos ravishda «Ism + Familiya + Otasining ismi» uchlik tizimi majburlab singdirildi. Ruscha affikslar: Familiya yasashda -ov/-ev (ayollar uchun -ova/-eva), otasining ismini shakllantirishda esa -ovich/-evich (ayollar uchun -ovna/-evna) qo'shimchalari rasmiy hujjatlarda qat'iy talab etila boshlandi (masalan: Karimov, Aliyeva, Umarovich).

Mustaqillik davri: Milliy o'zlikka qaytish, qadimiy turkiy va chiroyli ma'noli ismlarning qayta tiklanishi hamda zamonaviy va ixcham ismlarga bo'lgan moyillik kuchaydi (masalan, Amir, Rayhona, Imron, Yasmina)[1],[11].

Xulosa

O'tkazilgan qiyosiy-tarixiy va sotsiolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek antroponimik tizimlari tipologik jihatdan butunlay boshqa-boshqa til oilalariga (german va turkiy) hamda turlicha sivilizatsiyaviy areallarga mansub bo'lishiga qaramay, ularning evolyutsion taraqqiyot qonuniyatlarida hayratlanarli lisoniy mushtaraklik va paradigmaviy o'xshashliklar mavjud. Har ikki xalqning ismlar fondi o'z taraqqiyot yo'lida jamiyat hayotidagi keskin evrilishlar, jumladan, tashqi siyosiy ta'sirlar, diniy-mafkuraviy burilishlar va ma'muriy o'zgarishlar natijasida davriy ravishda transformatsiyaga uchrab kelgan[3],[12]. Xususan, milliy va mifologik qatlamlarning (anglo-sakson va qadimgi turkiy ismlarning) keyinchalik global xarakterdagi diniy doktrinalar (xristianlik va islom) hamda siyosiy dominantlik (norman istilosi va sovet davri ma'murchiligi) ta'sirida bosqichma-bosqich yangilanib borishi har ikki tilda ham bir xil sotsiolingvistik model asosida kechganligini isbotlaydi [4],[12].

Psixologik va sotsiologik prizmadan yondashilganda, shaxs ismi shunchaki individni identifikatsiyalashga xizmat qiluvchi nominativ belgi yoki

quruq lisoniy «etiketka» emas, balki shaxs o'zligini (Ego-konsepsiyasini) muhrlovchi, uning ijtimoiy mentalitetini aks ettiruvchi va subyektiv psixologik dunyosini shakllantiruvchi bosh lisoniy omildir [7]. Ism har qanday sotsiumda insonning madaniy-tarixiy pasporti hamda uning individual qiyofasi, ijtimoiy statusi va ruhiy muvozanatini belgilab beruvchi universal lingvistik vosita bo'lib xizmat qiladi [3]. Xulosa qilib aytganda, antroponimlar xalqning o'tmishi va bugunini bog'lovchi ko'p funktsiyali ko'prik bo'lib, undagi o'zgarishlarni o'rganish jamiyatning lisoniy va madaniy mentalitetini anglashda beqiyos ilmiy ahamiyatga egadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- 1.Sattarov U. O'zbek antropologiyasi va onomastikasi masalalari. – Toshkent: Fan, 2011.
- 2.Superanskaya A. V. Obshaya teoriya imeni sobstvennogo. – Moskva: Nauka, 2007. (Onomastika va ismlarning sotsiologik tabiati bo'yicha fundamental asar).
- 3.Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. – Cambridge University Press, 2019. (Ingliz tili tarixi va undagi ismlar rivojlanishi bo'yicha ishonchli manba).
- 4.Withycombe, E. G. The Oxford Dictionary of English Christian Names. – Oxford University Press, 1977. (Ingliz ismlarining kelib chiqishi va tarixiy bosqichlari lug'ati).
- 5.Algeo, J. British Personal Names. // Onoma jurnali, №32, 1995. – B. 45-58.
- 6.Nilsen, D. L. F. The Social and Psychological Significance of Personal Names. // Names: Journal of Onomastics, Vol. 40, No. 2, 2002. – pp. 115-124. (Ismlarning psixologik-sotsiologik tavsifiga oid xalqaro maqola).
- 7.Reaney, P. H., & Wilson, R. M. (1997). A Dictionary of English Surnames. Routledge.

8. Office for National Statistics (ONS). (2020). Baby Names in England and Wales: 2019. Statistical Bulletin. ONS. Government of the United Kingdom.
9. Lieberman, S., & Lynn, F. B. (2003). On the Culture of Children's First Names. *Journal of Consumer Culture*, 3(1), 31-49.
10. Hanks, P., Hardcastle, K., & Hodges, F. (2006). *A Dictionary of First Names*. Oxford University Press.
11. Nafasov, T. (2006). *O'zbekiston onomastikasi muammolari*. Qarshi: Nasaf.
12. Begmatov, E. (1965). *O'zbek antroponimikasi elementlari*. Toshkent: Fan.
13. Begmatov E. *O'zbek ismlari ma'nosi*. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2007. (*O'zbek antroponimikasini o'rganishda eng asosiy manba*).
14. Amanullayeva K M. The role of translation in science // *Texas Journal of Philology, Culture and History*. – 2023. – P. 60–62.
15. Amanullayeva K. M. The concept of translation and characteristics of features // *Information Horizons: American Journal of Library and Information Science*. – 2024. – P. 63–66.
16. Nasrullayeva Tozagul Suxrobovna, Amanullayeva Kamola Muminovna. Peculiarities of translation of technical terms, concepts and rendering articles in technical translation // *American Journal of Social and Humanitarian Research*. – 2023. – C. 29–33.
17. Kubayeva Nafisa, Amanullayeva Kamola. The problem of teaching students lexical and phraseological features in translation studies of phrasal verbs in English and Uzbek languages // *Eurasian Journal of Academic Research*. P. 39–42. <https://in-academy.uz/index.php/ejar/article/view/37844>
18. Алижонов О.А., Амануллаева К.М., Аскарова М.Б. Использование термина “концепт” в лингвокультурологии // *Вестник магистратуры*. – 2024. – № 12-2 (159). – С. 76–78.
19. Амануллаева К., Алижонов О. Роль лингвокультурологии в лингвистике // *Ijtimoiy-gumanitar va tabiiy fanlardagi an'anaviy va*

zamonauiy yondashuvlar dialektikasi. Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman. – 27-fevral, 2025. – С. 324– 325.

20.Амануллаева К. М. О художественном концепте и в целом // Россия и Узбекистан. Международные образовательные, научные и социально-культурные технологии: векторы развития. – Челябинск–Ташкент–Бухара–Самарканд, 2020. – С. 271–272.